

TOMÀS PERIS ALBENTOSA HISTÒRIA
DE LA RIBERA
DE VESPRES DE LES GERMANIES
FINS A LA CRISI DE L'ANTIC RÈGIM
[SEGLES XVI-XVIII]

La cultura popular

VOLUM IV

CAPÍTOL I: LES PRIMERES ETAPES DE LA VIDA

Els tres moments més importants en la vida d'una persona eren el naixement, el matrimoni i la mort, fites que anaven acompanyades d'interessants rituals. En aquest primer capítol, analitzarem quines eren les principals característiques dels estadis inicials de l'existència d'una persona a la Ribera dels segles XVI-XVIII. Començarem comentant els trets bàsics de la infància, des que s'aconseguia esquivar la constant amenaça de la mort fins que s'esdevenia fadrí, cap als 15 anys. Després, estudiarem com era la vida dels adults que encara no s'havien casat. Aprofundiré, sobretot, en dos aspectes. El primer, els ritus de violència que enfrontaven uns joves amb altres i que acomplien el paper essencial d'afirmar la virilitat. Un segon fenomen tractat amb cert deteniment són els ritus d'intolerància col·lectiva (matraques, esquellades i altres cerimònies constrenyedores), protagonitzats pels fadrins, que es realitzaven amb l'objectiu d'intimidat tots aquells que no s'ajustaven a les normes socials bàsiques que guiaven la comunitat.

La Ribera del Xúquer fou un món ple de xiquets, ja que allò normal era que cada matrimoni tinguera 5 o 6 fills (representació del joc de pilota en un auca del segle XVIII, AMADES: *Costumari...*, pàg. 321).

1.1. EL MÓN GAIREBÉ DESCONEGUT DE LA INFÀNCIA

La Ribera era —com qualsevol societat tradicional— un món ple de xiquets. No obstant açò, a penes coneixem sobre aquesta primera etapa de la vida poca cosa més que alguns trets demogràfics.¹ Sabem, per exemple, que els naixements eren molt abundants:² cada any venien al món entre 37 i 48 criatures per cada 1.000 habitants, taxa de natalitat que resulta entre quatre i cinc vegades superior a l'actual.³ El resultat era que les famílies tenien entre 5 i 6 fills, gairebé tots reconeguts com a legítims dintre el matrimoni, dels quals sols la meitat arribava a formar una família pròpia i tindre descendència.

1.1.1. *Els rituals del bateig i l'onomàstica*

El més aviat possible després de nèixer una criatura, es procedia a batejar-la. A ulls dels riberencs, el baptisme acomplia diverses funcions: rentar el pecat original, incorporar el nounat a la comunitat⁴ i augmentar les oportunitats de sobreviure del nadó.

El baptisme: un ritu per a incorporar la criatura a la comunitat

Abans del bateig, el nounat era tingut com un perillós emissari del diable. Per això, la litúrgica catòlica creà un exorcisme i un ritu lustral. El sacerdot commina al dimoni a abandonar el cos del xiquet («Jo vos exortitze, esperit

1. Absència que reflecteix, d'alguna manera, una actitud de menyspreu envers les criatures.
2. Com a conseqüència de la nupcialitat primerenca i gairebé universal, així com de la manca de mètodes anticonceptius eficaços.
3. TEROL GRAU: «Reconstrucció de la població...», pàg. 109 i «Algunes qüestions demogràfiques...», pàgs. 197-204; ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàgs. 164-174. Per al conjunt de la Ribera, vegeu PERIS ALBENTOSA: *L'escenari i els protagonistes...*, pàgs. 137-141. La visita pastoral del 1781 manava «practicar cesària immediata a qualsevol dona de la Pobla Llarga que morira embarassada per intentar així salvar la criatura» i oferia 80 dies d'indulgència «a tots els qui denunciaren qualsevol dona que tinguera intenció d'avortar» (NAVARRO: *La Pobla Llarga...*, pàg. 486).
4. Fins a la meitat segle XVI, el baptisme havia estat en major mesura un «ritu d'entrada en la comunitat de ciutadans» que un sagrament que donara accés a l'Església de creients. Una conseqüència rellevant del canvi en la percepció del bateig fou que s'instal·laren nombroses piques baptismals en els temples (KAMEN: *Canvi cultural...*, pàg. 160).

5. La visita pastoral de l'any 1807, considerant que moltes criatures «ciegan o enferman de los ojos por la frialdad del agua del Bautismo», ordenava als rectors de la vall del Xúquer temperar l'aigua baptismal a l'hivern. Això sí, posava com a condicions que «el agua del baptisterio debe ser en mayor cantidad para que no pierda la bendición y que el agua caliente que se añada ha de ser en el vaso que tenga ya antes el agua sacada de la pila baptismal, y así templada deberá ponerse en la pechina para bautizar» (MIQUEL BRIA I TRESCOLÍ SERRANO: «Estudi de la visita pastoral a Montortal de l'any 1807», pàg. 31). Thompson remarca com d'important era que l'Església dominara els ritus de pas de les persones (*Costumbres en común*, pàg. 66).
6. MUIR: *Fiesta y rito...*, pàg. 15. Segons Amades, «la presència del ciri pot ésser un record de l'antiga lustració pel foc. La sal administrada al nadó [...] tenia un valor màgic i podia tendir que l'infant fos fecund, car la sal és tinguda universalment com el símbol de la fecunditat» (*El naixement...*, pàg. 63).
7. V. García i V. Pons esmenten alguns d'aquests baptismes privats realitzats en cases de Carcaixent. A tall d'exemple, en un registre de l'any 1609, el rector escriví que «administra los exorcismos e catechismos, después de aver sigut bategat per la àvia, per necessitat». I, en una anotació del 1700, el capellà detalla que completà el ritus d'una criatura a la qual «per cas de necessitat y haver *periculum in mona*, batechà en casa la comare, Ana Maria Hernández, y yo, el infrascrit, batechí *sub conditione* en l'església, per *dudar* del valor del dit baptisme privat» («L'antroponímia... Noms de bateig...», nota 6). Bernat Daràs aporta l'exemple d'una xiqueta de Carcaixent «bategada per la comare Vayana a causa *necessitatis*» (*Els artífexs de l'església...*, foli 35). A la Pobra Llarga, la comare del poble batejà una criatura, el 13 d'octubre del 1787, «estando en el útero, en un brazo que sacaba», abans que aquesta acabara morint durant el part (NAVARRO: *La Pobra Llarga...*, pàg. 487).
8. El padrinatge establia vincles «de parentesco espiritual, con la consiguiente prohibición de matrimonio entre las familias del niño [i] las de los padrinos» (DDAA: *Historia de la vida privada...*, pàg. 440).

immund!»), diu). Aquest ritual —el bateig pròpiament dit— començava separant a la criatura dels pares i lliurant-la als padrins. Per tal d'obrir-li les portes a la gràcia i la salvació de l'ànima, se li rentava el pecat original amb aigua baptismal beneïda la vigília de Pasqua⁵ i se li aplicava l'oli sagrat dels catecúmens. Durant la fase final —ritu d'agregació—, se li imposava al nadó un nom que li atorgava una identitat personal i l'incorporava a la comunitat cristiana.⁶ A més del bateig ordinari, n'hi havia un altre d'especial, anomenat *in articulo mortis*, *sub conditione* o *sine crisma*: la comare o qualsevol adult cristià —cas de percebre perill de mort del noutat— podia fer un ritual simplificat, d'emergència, el qual calia corroborar després a l'església aplicant els olis.⁷

El bateig era —més que un simple sacrament— un ritu bàsic de parentiu que conferia una identitat social a la criatura. D'una banda, es confirmava públicament quina era la seua parentela biològica. D'altra banda, creava una consanguinitat sagrada, ja que els padrins es convertien en familiars espirituals amb el deure de protegir el xiquet.⁸ Abans del Concili de Trento, arribà a haver-hi fins una dotzena de padrins en un sol bateig. Des del final del segle XVI, però, l'Església sols deixà que hi haguera un padrí i una padrina. Quallà, així, el costum. Sempre que era possible, al primer fill l'apadrinaven l'avi patern i l'àvia materna. En el segon fill, eren l'avi matern i l'àvia paterna qui feien de padrins. En la resta de la mainada, actuaven els oncles paterns i

Els riberencs creien que el baptisme augmentava les probabilitats que la criatura sobrevisquera i arribara a l'edat adulta (gravat que representa les etapes inicials de la vida d'un home; (DDAA: *Calendari de festes, Primavera*, pàg. 39).

materns, segons l'ordre d'edat.⁹ El nounat s'incorporava a diversos grups mitjançant successius ritus d'agregament. A l'església, se li donava entrada dintre la comunitat cristiana (el corresponent repic de campanes feia partícip a tota la parròquia de l'esdeveniment). Amb el llançament de confits i altres llepolies pels padrins als xiquets (que representava, simbòlicament, un àpat col·lectiu en el qual participava tot el veïnat) el poble acceptava la criatura com un dels seus. I mitjançant un menjarot abundant amb els parents més pròxims quedava annexat —de manera ben solemne— al nucli familiar. El significat d'aquests rituals s'ha esvanit per a molts riberencs, però encara perdura una tradicional cançoneta petitòria que Amades recollí¹⁰ i que Burguera esmentà que cantava la xicalla de Sueca:

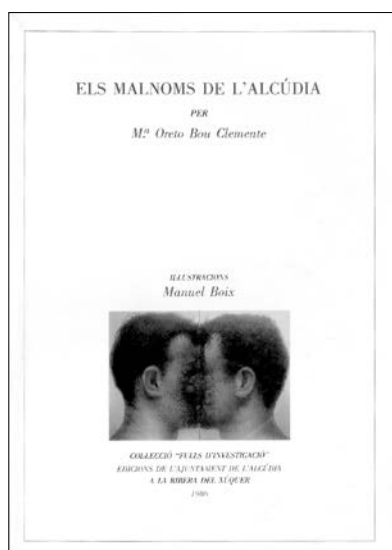
[...] *un enjambre de chiquillos que juegan a la puerta exterior de la Parroquia; y, una vez sale la comitiva, pónense tras esta y comienzan a gritar: «Al padrí pollós / ni un diner ni dos. A la padrina pollosa / si no tira confitura / morirà la criatura». [... Els] padrinos suelen arrojar a los chiquillos peladillas con profusión; y, los más ricos, dinero. Al entrar el bautizo en casa, repítense con mayor fuerza los gritos de los muchachos [...].*¹¹

Un dels pocs casos en què s'ha analitzat l'estacionalitat dels naixements a la Ribera de l'antic règim —a través dels llibres de batejos— és Torís. Vicent Terol explica que les criatures naixien, sobretot, durant la primavera (les concepcions corresponien, doncs, als mesos de juny, juliol i agost) i al final de l'hivern. Segons aquest demògraf, els motius eren diversos. D'una banda, estava una certa minva de la sexualitat durant la Quaresma, imposada per precepte eclesial. D'altra, la cautela de procurar que el part no es produïra durant l'estiu «quan el risc del nounat de contraure una malaltia estiuenca era molt elevat». També hi devia influir el fet que l'estiu era una època de molta feina en el camp, de manera que un naixement resultava un destorb inoportú que procurava evitar-se.¹² El doctor Llansol esmenta que a l'Alzira de la segona meitat del segle XVIII «sus partos son más frecuentes en enero y febrero».¹³

L'antroponímia de riberenques i riberencs

En contrast amb la mancança d'estudis sobre els costums relacionats amb el naixement (parts, batejos, etc.), la informació sobre l'onomàstica resulta abundant.¹⁴ El primer tret remarcable és que en el baptisme s'imposava una denominació personal composta habitualment per diversos noms. El costum era que un l'escollira el padrí, un altre la padrina i un tercer apel·latiu el triara el rector que feia el bateig.¹⁵ També era consuetud assignar els noms d'algun avantpassat mort recentment, hàbit que responia a la creença popular que els esperits dels difunts es reencarnaven amb més facilitat en un parent si se li imposava el seu nom a la criatura.¹⁶ Aquesta pràctica encara perdurava a la Sollana del segle XIX, com testimonien les memòries d'Estanislau Jordà, qui informa que a la seua tercera germana, «por haber fallecido la segunda, le pusieron el mismo nombre».¹⁷

9. MUIR: *Fiesta y rito...*, pàg. 15. La relació padrí-fillol era valorada en la societat valenciana com «una forma de parentesco artificial que servía ante todo para buscar la protección de familias más encumbradas [...]; la búsqueda de provechosas relaciones fuera del estricto núcleo doméstico era fundamental para las familias de clase media o baja, que se caracterizaban por su escaso sentido de clan» (DDAA: *Historia de Valencia Levante...*, pàg. 140).
10. «Padrí pollós, ni té un diner ni dos; padrina pollosa, ni té un diner ni una filosa; si no tireu confitura, que es muiga la criatura» (AMADES: *El naixement...*, pàg. 66).
11. *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 412-413.
12. TEROL GRAU: «Algunes qüestions demogràfiques...», pàgs. 210-211. Donada la mancança d'eficàcia de les pràctiques anticonceptives, cal suposar que els avortaments eren freqüents.
13. *Topografía médica general...*, pàgs. 98-99. Sobre aquest aspecte demogràfic en el marquesat de Llombai, vegeu ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàg. 173.
14. Vegeu, entre d'altres, els següents estudis: MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva...*, pàgs. 169 i 511-513; BENLLOCH: *Descripción del Marquesado...*, pàgs. 110-112; GINER: «La Germania de Cullera», pàg. 328; GARCÍA MANSILLA: «De cristianos a mudéjares...», pàg. 322; GALIANA-PONS: «La carta puebla de Fondos...», pàg. 75; ALCOVER: *Historia de Carlet...*, pàgs. 79-80; VALLÉS: *L'Alcúdia y el Resalany...*, pàgs. 44-46; BURGUERA: *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 56 i 129, etc.
15. Qui sovint aplicava —de manera rutinària— el sant del dia. A molts llocs era costum posar el nom de l'avi i l'àvia als primers néts (DDAA: *Historia de la vida privada...*, pàg. 294).
16. MUIR: *Fiesta y rito...*, pàg. 19.
17. JORDÀ: «Mis memorias de la presente existencia...», pàg. 25.

Els malnoms eren tan habituals i tan efectius que sovint eclipsaven els cognoms (portada del llibre de Mº Oreto Bou, *Els malnoms de l'Alcúdia*).

Un altre hàbit antroponímic que es mantingué durant segles és que els malnoms foren tan habituals i la seua capacitat referencial tan forta que fins i tot arribaven a eclipsar els cognoms, com testimonien A. Furió per a la societat suecana del segle xv, la documentació judicial alzirenya dels segles xvi-xviii, V. Ribes per al Castelló set-centista i Vera Verdú per a la Sollana del segle xix.¹⁸

QUADRE 1.1:
PRINCIPALS NOMS MASCULINS EMPRATS
EN LES ACTES DE BATEIG
A CARCAIXENT (1408-1700), en percentatges*

Noms	1408	1582	1616	1650	1700
Agustí	—	20	2	—	6
Andreu	7	16	—	5	4
Antoni	13	—	12	10	4
Arnau	2	—	—	—	—
Berenguer	7	—	—	—	—
Bernat	13	—	—	—	10
Bartomeu	11	8	10	5	4
Bonaventura	—	—	—	—	82
Ferrer	2	—	—	—	—
Francesc	—	16	8	26	31
Gaspar	—	4	4	5	4
Gisbert	2	—	—	—	—
Gregori	—	4	2	2	—
Guillem	4	—	—	—	—
Jaume	7	4	15	7	3
Jeroni	—	4	10	—	—
Joan	4	32	23	29	11
Joaquim	—	—	—	2	14
Josep	—	8	33	54	64
Marc	—	—	8	—	—
Martí	2	—	—	—	1
Mateu	—	4	6	2	1
Miquel	—	2	17	10	4
Nadal	4	—	—	—	—
Nicolau	4	8	—	2	3
Pasqual	2	—	—	5	13
Pere	4	12	10	15	14
Ramon	4	—	—	—	—
Salvador	2	—	6	—	—
Tomàs	—	4	4	5	3
Valero	—	4	8	2	3
Vicent	2	4	15	17	28

Font: Reelaborat a partir de V. GARCIA i V. PONS, «L'antroponímia... Noms de bateig...»

* La suma supera amb escreix el 100% a causa de l'abundància de noms compostos.

18. V. RIBES: *Secrets del Castelló...*, pàg. 20; VERA VERDÚ: *Topografia mèdica de Sollana...*, pàg. 126. Antoni Furió remarca que els malnoms acompanyaven els cognom «fins a fer-lo desaparèixer a la tercera o quarta generació» (*Camperols del País Valencià...*, pàg. 63). I l'anònima *Topografia mèdica de Alberique* indica que «casi todas las familias usan apodo, conociéndose más por este que por el apellido» (pàg. 124). En la documentació del Justícia alzireny figuren diversos malnoms, com ara Antoni Peris «dit lo Bollo», «una dona que li diuen Cul de Mona», «un fill de Diego Vayà, que li diuen "lo Panchut" de malnom», etc. (A. M. A., Justícia, signatures 0501/187, 199, 172, etc.).

Els noms imposats en els batejos responien a certes pautes locals (el titular de la parròquia, el sant patró del poble, etc.), als canvis experimentats en la

religiositat comarcal i als mesos en què es produïen els naixements. En el País Valencià del final del segle XVI, Joan i Pere eren dos noms masculins especialment freqüents, mentre que Josep, Vicent i Francesc prengueren força durant la centúria següent. Pel que fa als apel·latius de dona, Isabel, Anna i Jerònima decaigueren en favor de les Josepes, les Vicentes i les Maries.¹⁹

Gràcies a l'estudi de Pons Alós i V. Garcia coneixem com anaren canviant els noms imposats en els baptismes fets a Carcaixent des del principi del segle XV fins al començament del set-cents (vegeu els quadres 1.1 i 1.2). Aquests autors expliquen que els principals criteris a l'hora de decidir els noms de la criatura eren el sant del dia i el nom dels padrins («cada mes té el seu sant preferit: Josep pel març, Vicent per l'abril, Miquel pel setembre; Francesc per l'octubre o Tomàs pel desembre»). Remarquem que l'antroponímia medieval tingué una forta continuïtat durant el segle XVI, mentre que s'experimentà un fort canvi durant la següent centúria. En el cinc-cents predominaven els Joan, Pere, Miquel, Francesc, Agustí i Jaume (per contra, disminuïen els Guillellem, Ramon i Lluís). Entre els noms femenins, «destaquen Anna, Caterina, Joana, Isabel, i s'abandonen els d'Esperança, Beatriu i Úrsola; creixen els de Maria i Josepa a partir de 1600, i es mantenen estables Magdalena, Vicenta i Francesca; i apareixen amb força, a les acaballes del XVII, els de Joaquina, Manuela, Rosa, Rita, Teresa, Tomasa i Clara».²⁰

Carcaixent, escut del palau de la baronessa de Santa Bàrbara (fotografia d'Anna Peris Gil).

QUADRE 1.2: PRINCIPALS NOMS FEMENINS EN LES ACTES DE BATEIG DE CARCAIXENT (1408-1700), en percentatges				
Noms	1582	1616	1650	1700
Agnès	—	10	6	7
Agustina	17	4	2	1
Àngela	9	—	2	3
Anna	4	12	23	8
Bernarda	—	—	3	15
Caterina	35	8	3	1
Esperança	26	28	7	3
Francesca	4	20	13	5
Geltrudis	—	—	16	12
Isabel	17	16	11	3
Jerònima	4	18	—	—
Joana	17	16	18	5
Josepa	9	10	32	47
Lluïsa	—	—	10	1
Margarida	13	6	18	5
Maria	—	26	39	82
Sebastiana	9	—	—	—
Vicenta	—	10	10	15

V. GARCIA I V. PONS: «L'antroponímia... Noms de bateig...»

* La suma supera amb escreix el 100% a causa de l'abundància de noms compostos

19. CISCAR PALLARÉS: *Vida diària y mentalidades en el campo valenciano...*, pàgs. 221-222.

20. GARCIA-PONS: «L'antroponímia... Noms de bateig...»; CÀRCEL ORTÍ I PONS ALÓS: «Religión y sociedad en Carcaixent...», pàgs. 138-139. Eduard Sarríó explica que a l'Albalat del segle XVII sovintejaven els Pere (aquest era el sant titular de la parròquia), amb 319 persones que s'anomenaven així, seguit molt de lluny pels Joan, Antoni, Jeroni i Jaume (entre 35 i 17 casos). Entre les dones d'aquest lloc, predominaven els noms de Bàrbara, Isabel i Joana. I no era estrany trobar homes que s'anomenaren Montserrat (*El capbreu d'Albalat...*, pàgs. 124-125). Francesc Beltran ha estudiat l'antroponímia de Benifaió entre 1650 i 1750. Conclou que els noms masculins més emprats per aquelles generacions foren Joan Baptista, Josep, Pere i Vicent (amb 76, 67, i 45 mencions), seguits de Jaume, Francesc, Antoni, Miquel, Pasqual i Lluís (de 34 a 11 casos). Pel que fa als noms de dones, els més emprats eren els de Josepha, Maria, Manuela, Francesca i Esperança (entre 23 i 44 esments), seguits per Vicenta, Antònia, Rosa, Teresa, Úrsula i Lluïsa, dels quals figuren entre 19 i 11 mencions (BELTRAN I LÓPEZ: «Els llinatges de Benifaió...», pàg. 291).

V. Pons i V. Garcia han constatat que a Carcaixent hi hagué una forta continuïtat quant als noms emprats entre els temps medievals i el segle XVI, mentre que en la següent centúria s'experimentà un canvi dràstic en l'antroponímia (Carcaixent, escut de la portada de la casa de Francesc Pablo, de principi del segle XVII, fotografia d'Anna Peris Gil).

Eren freqüents les morts de parteres, de manera que molts orfes foren alletats per dides i criats per madrastras poc afectuoses (representació d'un part en el llibre *Lo somni de Johan Johan*).

21. El percentatge de xiquets morts arribava a ser fins i tot major que en les comarques més pobres i miserables de l'interior peninsular (vegeu sobre aquest aspecte PERIS ALBENTOSA: *L'escenari i els protagonistes...*, pàg. 144 i següents).

22. Entre 1800 i 1825, encara el 43% de les defuncions produïdes a l'Alcúdia eren criatures que no havien complit l'any (MARTÍNEZ GALLEGU: *Construint la ciutadania...*, pàg. 40).

23. ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàg. 178. Allargar el període d'alletament era una manera de fer més difícil que la dona poguera quedar embarassada, ja que sovint es produïa una amenorrea mentre es donava el pit.

24. SARTI: *Vida en família...*, pàg. 23.

25. CONEJERO: «Aproximació a la població d'Antella».

1.1.2. Temps de supervivència i aprenentatges

Quant durava la infància de les persones que vivien a la vall del Xúquer durant els segles analitzats? Quines eren les principals característiques d'aquesta etapa tan intensa de la vida?

L'aterridora mortalitat infantil

El primer que cal dir és que el camí que conduïa a esdevindre adult era ben dur i incert per a les xiquetes i xiquets de la Ribera, ja que la mort preferia emportar-se nadons i infants dèbils. Sorpren que les taxes de mortalitat infantil foren més esgarrifoses en el fèrtil país del Xúquer d'allò que era habitual en aquella època.²¹ Algunes xifres permeten fer-nos idea d'aquestes tragèdies quotidianes que colpejaven les famílies de la comarca. De cada mil criatures que naixien a l'Ènova del segle XVIII, 233 morien abans de complir el primer any de vida. A l'Alberic de la meitat del set-cents, cada any expiraven quasi 40 adults i més de 80 infants. I al Torís de la mateixa època, de cada tres difunts, dos eren xiquets amb pocs anys de vida. No calia ni tan sols una passada de verola o xarmpió per a delmar a les criatures.²² Qualsevol malaltia digestiva estiuenca, provocada per aliments deficients, bastava per a truncar aquestes fràgils vides. Un moment crític per a la supervivència era el deslletament, quan s'abandonava la lactància materna i s'introduïen aliments que no sempre estaven en bones condicions o no eren ben tolerats per la criatura. Ardit informa que al marquesat de Llombai «entre els 9 i els 12 mesos [...] podria haver tingut lloc un primer deslletament amb la introducció d'aliments sòlids i/o de llet animal, i un altre entre els 15 i els 19 mesos, quan potser començava a retirar-se completament la llet materna».²³ Fins a la meitat segle XVIII, fou costum —com a tot Europa— donar el pit a les criatures cada vegada que ploraven amb insistència i no a intervals fixos, com es passà a fer després.²⁴ Encara en el darrer quart del segle XIX, la mort seguia essent a Antella tan freqüent com terrible: Alexandre Conejero informa que el 53% dels difunts ni tan sols arribava als 5 anys, mentre que un altre 10% dels morts sols tenia entre 5 i 19.²⁵

El ritual mortuori dels albat —infants de pocs anys— consistia en organitzar un vetllatori festiu en el qual es celebrava la sort de tindre un angelet al cel que intercediria pels familiars (ball d'Albat, dibuix de Gustave Doré de l'any 1862, publicat en *Viaje por España...*, vol. I, pàg. 523).

Els documents diuen poca cosa sobre aquestes criatures; però malgrat la informació tan escadussera, podem fer-nos-en una certa idea. No és agosarat afirmar que pares i mares es defensaven, davant la lògica angoixa provocada per la por a perdre els fillets, practicant tots els rituals protectors possibles. Per tal d'augmentar les possibilitats de conservar-los al seu costat, acumulaven pregàries religioses, ritus cristians i pràctiques màgiques. Però tothom sabia —per pura experiència— que no hi havia cap remei segur. Per això, no era infreqüent que bastants progenitors es defensaren endurint el cor i practicant la major indiferència afectiva possible respecte a la mainada amenaçada per una mort tan prematura com probable. Un costum que ens il·lumina respecte de la pugna entre els sentiments més humans i espontanis —d'una part— i certes pràctiques socials que tractaven d'apaivagar el dolor ocasionat per la freqüent mort de criatures —per l'altra— és el ritual mortuori dels albat. La mare de l'infant difunt havia de refrenar o amagar el seu dolor i preparar una festa de vetllatori per celebrar la *joia* de tindre un angelet al cel que intercediria per la família. Hi acudia tothom que volia, sobretot familiars, els veïns que volien acompanyar, així com molts fadrins amb ganes de sarau. Si a la mare se li escapava alguna llàgrima, els joves la parodiaven, fent-li burla pel seu comportament considerat socialment inadequat, i reprenien amb més força els cànctics, les danses i la diversió. A mesura que la mortalitat infantil disminuï, i la mort de pàrvuls començà a ser una anomalia, la sensibilitat social canvià, de manera que aquest ritus mortuori començà a ser considerat bàrbar, cruel i indigne. Segurament per això —a causa d'aquest sentiment de vergonya—, les referències resulten tan escasses en la bibliografia comarcal. Els pocs testimonis que recorden aquesta pràctica ancestral són les visites pastorals realitzades a les parròquies de la comarca i el refrany (gairebé oblidat i de significat opac per als actuals riberencs) que diu «Angelets al cel i bunyols a la panxa».²⁶

Tampoc resultaven infreqüents les morts de parteres durant la naixença de la criatura o els dies del puerperi. Per aquesta raó abundaven les dides que alletaven els orfes. La conseqüència —tan habitual com inevitable— era que moltes xiquetes i xiquets foren criats per una madrastra, no sempre afectuosa (la memòria d'aquest tipus de trauma afectiu, abans tan corrent, encara sobreviu en els contes infantils més recitats).²⁷

26. SOLERIESTRUCH: *Refranyer de la Ribera...*, pàg. 20. V. Cárcel recull com l'arquebisbe de València prohibí l'any 1778 «el execrable abuso que tenían en los pueblos de solemnizar con bayles y rondas los bautismos y muertes de los pàrvulos, en lo que se empleaba la mayor parte de la noche, mezclándose hombres y mujeres con grave perjuicio de las almas» (*Historia de la iglesia...*, pàgs. 224 i 348). A. Ariño també comenta aquest ritu del mortixuelo (*Festes, rituals i creences...*, pàgs. 477 i 489). Nombrosos xiquets d'Alzira anaven vestits d'ordinari amb l'hàbit de sant Bernat de resultes d'una promesa feta per pares que consideraven que el sant havia salvat els seus fills d'alguna desgràcia, en especial els greus perills que amenaçaven les criatures durant els primers mesos (MOMPARLER: *Historia de los santos Bernardo...*, pàg. 289).

27. Com explica R. DARTON: *La gran matanza de gatos y otros episodios en la historia de la cultura francesa*, Mèxic, FCE, 1987.

Els primers aprenentatges

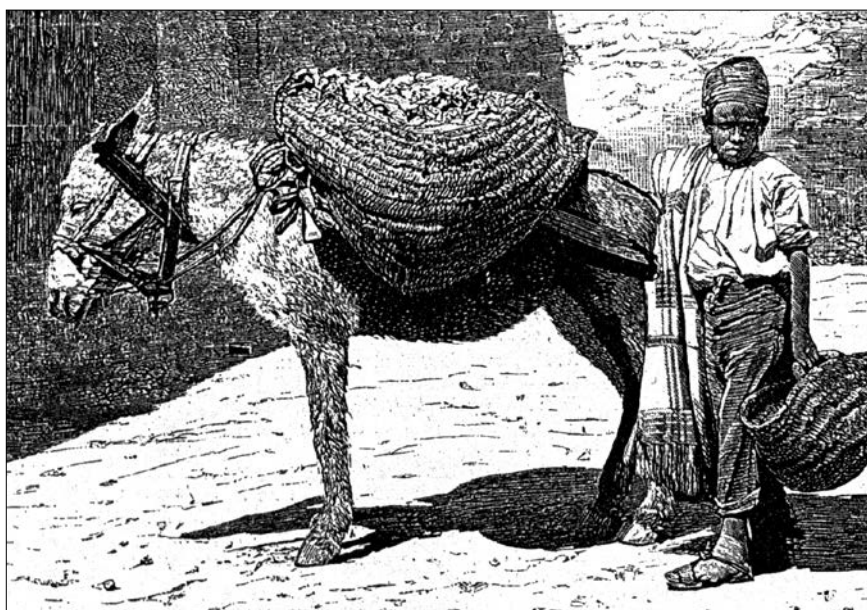
28. Xiquets i xiquetes es criaven junts fins els nou o deu anys; a partir d'aquesta edat «*los niños pasan de las "manos de las mujeres" a las de los hombres*», mentre que les adolescents romanien a la casa fins que es casaven (DDAA: *Historia de la vida privada...*, pàgs. 450-451).
29. James Casey defineix la llar domèstica com a «*fente principal de formació moral del individu*» (*España en la edad moderna...*, pàg. 292. Vegeu també, d'aquest mateix autor, *Historia de la familia...*, pàssim). Thompson assenyala, com un fet remarkable, propi de les societats tradicionals, l'existència d'una «*conciencia consuetudinaria*» que es transmetia de pares a fills, de manera que successives generacions es trobaven en una relació de constant aprenentatge dut a terme essencialment en l'àmbit domèstic (*Costumbres en común...*, pàg. 28).
30. GARCIA-OLIVER: *La vall de les sis mesquites...*, pàgs. 107-123.
31. Ardit recorda que «era costum que quan un nét treballava a casa de l'avi no se li pagués res o com a màxim 4 lliures anuals» (*Creixement econòmic...*, pàg. 393).
32. Arxiu Municipal d'Alzira, Justícia, signatura 0501/179.
33. Els Furs disposaven que els menors de 20 anys no podien disposar del seu capital (DDAA: *Historia de Valencia Levante...*, pàg. 245).
34. VALLÉS I BORRÀS: *De la Carta de Poblament a l'ocàs de l'antic règim...*, pàg. 176; CISCAR PALLARÉS: *Vida diària y mentalidades...*, pàg. 77.

Les criatures deambulaven per la casa —al voltant de dones i ancians— i jugaven pels carrers.²⁸ En un lloc, aprenien les paraules, normes i costums dels adults.²⁹ En l'altre àmbit, s'instruïen en els hàbits i diversions de la menudalla del seu gènere i el seu temps. Així creixien, assimilant quines eren les responsabilitats pròpies de cada edat i cada condició. En el món rural valencià, els xiquets tenien un gran protagonisme a l'hora de vigilar i mantindre els animals del corral o portar-ne algun a pasturar.³⁰ Els infants també feien els encàrrecs que els manaven els adults de la casa: anar per aigua, tenir cura dels germans menuts, donar certs avisos, ajudar en les feines de recollir les collites, etc. A la Ribera del Xúquer, a les tasques habituals de la xicalla s'hi afegia la de cooperar en les feines de pelar la fulla de les moreres, criar els cucs de seda i ajudar a les persones encarregades de filar els capells. Per exemple, un xiquet de 7 anys d'Alcàsser, Josep Folch, entrà a servir, en l'any 1742, a casa del seu avi —Vicent Díez—, a Catadau, «*en el ejercicio de la agricultura y demás que se le mandaba*».³¹ I sabem que, a l'Alzira de 1665, un criadet de 12 anys «a la que serien les set hores [...] del matí [...], se n'anava a portar lo almorsar al camp a Vicent Dols, son amo».³²

Les fases de la maduració: xiquets, adolescents i fadrins

No hi havia un criteri clar per a marcar la majoria d'edat. Els mateixos Furs eren ambigus en aquest sentit, ja que les tuteles dels menors acabaven en complir els 15 anys,³³ però la responsabilitat penal començava als 20 (i s'allargà fins als 25 anys en el segle XVIII, amb la legislació borbònica).³⁴ Però diversos codis consideraven altres edats a l'hora d'atribuir responsabilitats i imposar sancions. Per exemple, la llei canònica explicitava que les xiquetes ja eren madures als 12 anys i els xiquets als 14 (per aquest motiu, la visita pastoral del 1595 assignava la responsabilitat de pagar la multa de 30 sous als moriscos del mar-

Molts xiquets es veien obligats a treballar tan prompte com tenien força, replegant el fem dels carrers, pasturant algun animal pels camins del terme, contribuint a criar els cucs de seda o ajudant en les tasques agrícoles (xiquet femater, gravat de Sellier realitzat a partir d'una fotografia de Laurent, postals Huguet).

quesat de Llombai majors de 14 anys que encara empraven noms àrabs).³⁵ I la normativa per a la vigilància del terme alzireny, de l'any 1594, diferenciava entre els que encara no arribaven als 10 anys i els que ja tenien més edat.³⁶ Més enllà d'aquesta imprecisa segmentació legal, sembla que les etapes reconegudes pels riberencs d'aquells temps eren les que distingien entre: (a) xiquets, (b) fadrinets o adolescents, (c) fadrins i (d) adults casats. La infància s'allargava fins als 10 anys. Era una fase de responsabilitats escasses i senzilles, amb una diferència de gènere no gaire acusada. La família ja exigia més col·laboració als fadrinets —entre els 10 i els 15 anys—, com ara ajudar en les feines del camp, traure a pasturar els animals, etc. A l'Alberic del segle XIX, encara es mantenien aquestes primeres etapes vitals, de manera que els xiquets solien:

[...] *ir a la escuela hasta la edad de diez años, cumplidos éstos envíanles ya sus padres a la huerta a segar las hierbas que constituyen la alimentación del novillo; cuando alcanzan la edad de la pubertad comparten con sus mayores las ligeras faenas agrícolas [...].*

Las escuelas vense poco concurridas de niños que han cumplido los diez años, debido a que la mayor parte de las familias pobres dedícense a la recría de novillos y en cuanto los hijos pueden manejar la hoz y cargar a sus espaldas el saco o el capazo, obliganles a ir por las huertas segando en las sendas y ribazos el pasto necesario para alimentar el novillo, contribuyendo con esto a fomentar la vagancia y hasta el vicio.

[... Els] *pequeños, libres de toda otra indicación y correctivo, andan sueltos por doquier faltando al respecto de sus mayores, blasfemando en la vía pública y convirtiendo las calles y plazas en objeto de sus diabólicos juegos para castigo de los vecinos [...].*³⁷

L'adolescència dels fadrinets era una etapa de la vida en la qual es produïa una ràpida atribució de responsabilitats i s'aprenia a exercir els rols socials i de gènere. A partir dels 15 anys, ja s'era fadrí o fadrina. Encara subsistia la mateixa subordinació directa respecte dels pares, però socialment ja se'ls considerava adults a efectes laborals i se'ls permetia cert tipus de llicències.³⁸ Sols el matrimoni significava l'accés a l'estatus d'adult amb plenitud de drets i deures.

Unes escoles tenebroses i avorrides

Les escoles riberenques foren ben escasses durant els segles XVI-XVII. A més, eren casalots esgavellats als quals arribaven pocs xiquets i s'estaven poc de temps.

Les funcions de l'escola: molt d'adoctrinar i poc ensenyar

Les escoles sorgiren a la Ribera per donar resposta als problemes d'ordre públic que creaven els xiquets i xiquetes d'entre 6 i 10 anys en deambular pels carrers. L'objectiu d'alfabetitzar i propiciar un cert nivell cultural sempre fou molt secundari o inexistent. I la minoria que perseguia aquesta finalitat, ja procurava buscar-se els preceptors adients.³⁹ Fins i tot ja durant el segle il·lustrat

Campanar i cúpula de l'església de Sant Llorenç d'Alberic vistes des de la placeta del Convent (fotografia d'Anna Peris Gil).

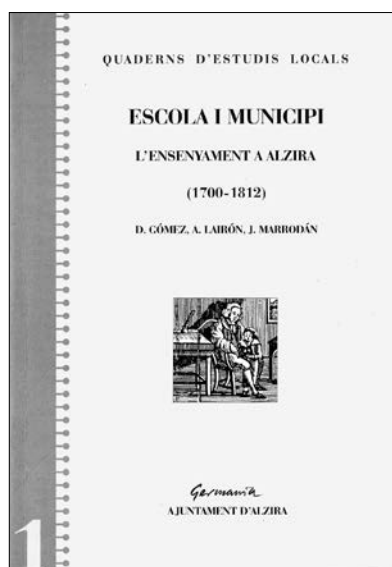
35. ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàg. 282.

36. PERIS ALBENTOSA i GIL SAURA: «Una reglamentació jurídica per a la vigilància...», pàg. 297. Durant el segle XVII, els membres de la confraria de la Sang de Carcaixent adquirien dret de vot, en les juntes celebrades, en complir els 18 anys (DARÀS: *La Semana Santa...*, foli 91).

37. ANÒNIM: *Topografia mèdica de Alberique...*, pàgs. 122-125.

38. Segons E. Ciscar, a la veïna Valldigna, «desde los quince o dieciséis años ya son "fadrins" o "mozos solteros" [...]» (*Vida diaria y mentalidades...*, pàg. 16).

39. Thompson recull un eloqüent fragment de Bernard Mandeville, en què aquest intel·lectual britànic del segle XVIII expressava la necessitat que els pobres es mantingueren en la ignorància: «Para que la sociedad sea feliz y la gente se sienta cómoda bajo las peores circunstancias, es preciso que gran número de personas sean ignorantes además de pobres. El conocimiento aumenta y a la vez multiplica nuestros deseos. [...] El bienestar y la felicidad de todos los estados y reinos, por consiguiente, requieren que el conocimiento de los pobres que trabajan se encuentre encerrado dentro del límite de sus ocupaciones y que no se amplíe jamás [...] más allá de lo que está relacionado con su vocación» (*Costumbres en común*, pàgs. 15-16).

Portada del llibre *Escuela i municipi. L'ensenyament a Alzira (1700-1812)*, del qual són autors D. Gómez, A. Lairón i J. Marrodán, publicat per l'Ajuntament d'Alzira l'any 1994.

(quan la sensibilitat per educar el poble augmentà bastant respecte d'èpoques anteriors) el que més preocupava els regidors de l'Ajuntament alzireny era el «grave problema de los numerosísimos niños callejeros, que pasaban el día gritando, rateando y molestando al vecindario», raó per la qual consideraven urgent «recoger a los niños y jóvenes ociosos y deambulantes por la Villa». ⁴⁰ Per descomptat, en infames locals que s'atreuen a anomenar escoles. Ni els oficials reials ni les autoritats municipals consideraven que entre els seus deures estiguera oferir un ensenyament adient als joves. Ben al contrari, socialment hom creia que tota l'obligació de mantindre els fills i formar-los requeia en els pares. D'allò més revelador és un acord dels jurats de Castelló de la Ribera, de l'any 1659, en el qual s'establí que «al mestre de escola no se li deu donar ningun salari, perquè els parents tenen obligació de educar a son fills y pagar als mestres que els amostren, per ser part de aliments, la educasió y criança». ⁴¹

Durant els segles XVI i XVII, la majoria de criatures no rebia cap tipus de formació acadèmica. I quan, ja en el segle XVIII, l'ensenyament s'amplià i institucionalitzà, els seus objectius no anaven més enllà de tractar de disciplinar dimoniets. És difícil resumir en menys paraules de les que empra Vicent Ribes quina cosa era anar a escola durant la centúria il·lustrada:

[...] quan hi havia classe, l'ensenyança no era res de l'altre món. El mestre es limitava a mantenir quietos i tancats a una colla d'alumnes díscols que res no volien saber del castellà o del llatí i que amb forces romanien en repòs el temps just de les oracions i pregàries religioses de tot tipus que sovintejaven al llarg del jorn [...]. Els estudis eren un parèntesi, un ajornament temporal d'allò que xiquets i pares esperaven de bona gana: ser llaurador o menestral [...]. ⁴²

D. Gómez, J. Marrodán i A. Lairón, basant-se en el cas alzireny, confirmen aquest trist panorama de l'escola primària durant el «segle de les llums». De bon començament, es considerava que les dones no necessitaven cap formació acadèmica, sinó que ja tenien prou assistint a les escoles de costura, on se'ls ensenyaria allò tingut per bàsic en una dona. Els únics objectius que es marcaven els intel·lectuals il·lustrats que s'ocupaven del tema eren eradicar en els xics «costumbres populares, casi siempre descarriadas o perniciosas para el fomento de las actividades productivas», imbuir en ells coneixements útils «en la explotación del agro», així com «desterrar abusos y supersticiones en las relaciones con la divinidad». ⁴³ En poques paraules, clar i ras: potenciar la racionalitat per tal de millorar la productivitat.

De fet, però, a l'escola se li requerien més coses. Se li encomanava disciplinar els xiquets de mal plec, embotint en ells la noció de jerarquia i docilitat. La principal lliçó que els infants havien d'aprendre era que calia obeir i respectar tot aquell que tinguera poder, ja que qualsevol actitud rebel es pagava cara. ⁴⁴ El treball dels mestres tenia com a principal finalitat inculcar en els xiquets (mitjançant la severa disciplina que havia de regnar en el desbaratat local que feia d'escola) «l'amor i temor a Déu, l'obediència al rei i el respecte als pares» i, en general, a qualsevol adult. Els escassos llibres emprats s'avenien amb aquest propòsit. Eren de religió i d'història. Així, una Reial Provisió de l'any 1771 ordenava ensenyar «además del pequeño y fundamental Catecismo que señale el Ordinario de la Diócesis, [...] el Compendio Histórico de Fleury y algún compen-

40. Cit. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *Escuela i municipi. L'ensenyament a Alzira...*, pàgs. 83 i 107.

41. Citat per MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva...*, pàg. 466. Aquesta imatge contrasta amb l'interès detectat per Vicent Olmos en les autoritats municipals de Catarroja per disposar de mestres qualificats que ensenyaren els menuts del poble (OLMOS i TAMARIT, V. i A. LÓPEZ i QUILES: *Llibre de Comptes del Consell de Catarroja (1652-1658)*, Catarroja, 1984, així com *Administradors i administrats. Introducció a l'economia i la societat de la Catarroja del Siscent (1652-1658)*, Catarroja, 1987).

42. RIBES IBORRA: *Secrets del Castelló Set-centista...*, pàgs. 168-169.

43. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *Escuela i municipi...*, pàgs. 19-20.

44. Thompson remarca la gran força assolida pel clientelisme en les societats rurals i l'explica com una conseqüència natural del fet que «cualquier resistencia franca, identificada, al poder gobernante puede dar por resultado represalias inmediatas» (*Costumbres en común*, pàg. 84).

dio de la Historia de la Nación». ⁴⁵ És a dir, s'intentava que (si de cas es produïa el miracle que els xiquets s'aplicaren en alguna cosa), l'aprenentatge consistira a llegir, escriure, comptar, assimilar una forma de religiositat que aconsellava viure amb resignació i memoritzar lliçons d'història que exhibiren les epopeies de la minoria que manava, infonent sentiments *patriòtics* als súbdits del rei. ⁴⁶

L'amuntegament de xiquets en l'escola agreujava els problemes sanitaris presents en cases i carrers. Quan el problema assolía una certa gravetat i es temia un esclat epidèmic més greu, l'Ajuntament ordenava intervindre a algun metge. És el que va ocórrer a Alzira en diversos moments en què es detectava a les escoles més «*tiña, sarna y otros accidentes pegadizos*» del que era habitual i s'ordenava al metge «*separar y prevenir*». ⁴⁷

Mestres poc preparats i mal pagats

La majoria de les dades conservada en els arxius sobre l'ensenyament fa referència a les pèssimes condicions econòmiques dels docents. La paga era tan escassa que els mestres havien d'encarregar-se de compaginar la feina d'adocctrinar xiquets amb altres tasques per tal de poder sobreviure: exercir de religiós, sonar l'orgue, etc. Així, Cristòfol Cabanes actuava a l'Alberic del 1654 com a organista i mestre de primeres lletres. ⁴⁸ De vegades es produïen queixes perquè l'instructor es dedicava amb preferència a la tasca de la Capella de Música i «*no cuidan adecuadamente de la educación de los niños*», com s'afirmava a l'Alzira del 1775. Entre els molts exemples que podrien esmentar-se a Alzira, al mestre Beltran «*se le asigna la labor de cuidador del reloj de la Villa*», a Josep Arenas el cobrament del sequiatge, etc. Els mestres eren sovint el director o un membre de la Capella de Música («*nombramiento que merecieron con la mira de atribuirles algún alivio a su manutención, pero con la expresa calidad de que no faltasen en nada al exactísimo cumplimiento de su principal encargo de la escuela*»). ⁴⁹ A Castelló solia ser un dominic del convent de Sant Vicent Ferrer qui prestava serveis d'ensenyament primari com una activitat complementària a la seua vida religiosa. ⁵⁰ La proverbial misèria dels mestres d'escola arribava a ser extrema si s'ajuntava amb una salut feble, la qual cosa abocava la persona implicada a una circumstància de pràctica mendicitat:

45. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàgs. 30 i 67.

46. Sovint, quan el mestre era laic, se li exigia que complira amb el deure «*que los días de fiesta haía de llebar a la Yglesia los niños a Misa*» (GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 78).

47. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 72.

48. ARNAU-GARCÍA: *Compendio histórico de Alberic...*, pàgs. 30 i 164.

49. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàgs. 96 i 85.

50. «[...] tinga mestre per a llegir art o gramàtica y mestre de llegir y escriure. Y se pagará dita renta de sixanta lliures de dits mestres» (MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva...*, pàgs. 317-318). Aquesta situació era habitual. Així, quan Alginet necessitava contractar un mestre l'any 1697, s'oferi mossèn Joan «que serviria a la Vila de mestre, amb 30 lliures de salari i diria missa». La resposta d'aquest municipi fou que «no caldria, ab tant que tinga obligassió [...] assistir al capsal per a ajudar a ben morir a cascun que estiga agonisant» (ROIG: *Retalls...*, pàg. 249). Carcaixent ja contractà un mestre, el 1596, «per a fadrinets i qui vullga aprendre a llegir, scriure, contar i gramàtica»; però en el segle XVIII l'ensenyament fou encarregat als franciscans a canvi d'una retribució de 80 lliures anuals (FOGUÉS: *Historia de Carcagente...*, pàg. 90).

A l'escola se li encomanava sobretot disciplinar xiquets de mal plec, imbuït en ells l'obediència a qualsevol superior jeràrquic (il·lustració de la llibreta emprada pels estudiants de les Escoles Pies durant el segle XVIII —DDAA: *Historia de Valencia Levante*, pàg. 377— i xiquets jugant a la trompa).

La retribució dels mestres era tan ínfima que els obligava a fer altres tasques per a sobreviure, com ara funcions eclesiàstiques, encarregar-se del rellotge, fer sonar l'orgue, etc. (eclesiàstic ensenyant a un grupet d'alumnes, DDAA:

Història, política, societat i cultura dels PPCC, iv, pàg. 346).

Juan Bautista León, por su enfermedad, está despedido de su empleo de Maestro de Escuela [...]. Y hallándose tan sumamente alcansado y con tanta necesidad, por haver consumido quanto tenia en su alimento [...], suplicava a la Villa [d'Alzira] le quisieran socorrer con alguna aiuda de costa y limosna, para poderse poner en camino. [... S'acordà que] este Ayuntamiento pague al dicho Juan Bautista León dose libras [...] para aiuda de costa de su viaje, en atención a los servicios [que] tiene hechos a dicha villa y poderse recobrar de su salud [...].⁵¹

Les escoles sorgiren tant per a ensenyar a aprendre a llegir i escriure com per a tindre arreplegats els xiquets per a adoctrinar-los i evitar que feren malifetes pels carrers (gravat que mostra un dimoni emportant-se un xiquet).

L'efecte de l'ínfim prestigi social i la minúscula retribució dels mestres fou que massa sovint aquesta tasca era desenvolupada per persones ineptes o poc adients. No sabem gaire coses d'aquells que acompliren raonablement la seua feina, carregats de bones dosis de paciència. Els documents sols parlen de casos que provocaren les protestes —justificades o no— dels pares. Vegem dos exemples corresponents a Castelló. Mossèn Manuel Bleda era un adoctrinador que «cobrando poco, castigaba mucho», i actuava sàdicament «tapando la boca a los muchachos para que no se oyeran sus clamores, poniéndoles mordazas de hierro a chicos de seis y siete años, e incluso metió en una sepultura a Vicente Uberos». ⁵² L'altre cas resulta encara més eloqüent: el 1837, en obrir-se-li un expedient a Francisco Sierra, aquest manifestà que «más quisiera estar en presidio que en la escuela [...], ya que tenia más de cien demonios que enseñar y domar». ⁵³

L'ensenyament secundari: aules de gramàtica controlades per eclesiàstics

Un poc millor era l'estatus dels professors de les aules de gramàtica o llatinitat (el que ara anomenaríem ensenyament secundari), que ajudaven les nissagues de la minoria benestant a assolir un cert nivell cultural o preparar el camí cap a la universitat. Educaven en «urbanitat i cortesia, en devoció a Déu i freqüència als sagraments, a més de donar-los uns amplis coneixements de llatí». ⁵⁴ Aquest nivell educatiu tampoc preocupava gaire les autoritats municipals, com palesa el cas d'Alzira, on la baixa retribució dels que ocupaven aquest càrrec provocava que sovint quedara vacant, veient-se obligats els pocs alumnes de l'aula de gramàtica a desplaçar-se a l'Alcúdia, que també tenia escola de llatinitat. ⁵⁵ Altres pobles sembla que tingueren un poc més de sensibilitat. Per exemple, a

51. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 86.

52. Potser sols practicava l'habitual amedrenament, però tingué la torpesa d'atrevir-se a castigar el cadell d'una de les principals nissagues del poble d'una forma jutjada inadmissible pels prohoms del lloc (MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva...*, pàg. 574).

53. MARTÍ SORO: *op. cit.*, pàg. 575.

54. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 38.

55. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 104.

Castelló, la paga augmentà de les 20 lliures anuals que es satisfien l'any 1706 (quan l'organista en rebia 100)⁵⁶ a les 90 lliures que s'abonaven el 1743:

[... L'any] 1743 el capítol municipal acordà nomenar mestre de gramàtica de la vila [...] a fra Lluç Castell. Se li pagaria un sou de 90 lliures a l'any [...]. Castell es comprometia a ensenyar debades a tots els alumnes, veïns de la vila o forasters, que anassen a l'aula, seguint les mateixes normes pedagògiques que els jesuïtes de la ciutat de València. Les classes, tres hores pel matí i tres de vesprada, serien diàries, a excepció de dijous, dia de sojorn. Les vacances escolars començaven la vespra de Sant Tomàs i duraven fins a l'endemà de Reis, i també des de la vespra de la Mare de Déu d'Agost fins el dia *cabo de octava inclusive* [...].⁵⁷

Els eclesiàstics manifestaren un gran interès per ocupar les places de mestre que anaven creant-se. Aconseguien així diversos objectius. D'una banda, obtenien uns diners que sempre venien be per complementar altres fonts d'ingressos. D'altra banda, l'aclaparador predomini dels eclesiàstics en l'ensenyament fou un element bàsic que contribuï a fer que l'Església perpetuara el poder social que detenia i exercira un fort control cultural.⁵⁸ La supervisió de l'accés del professorat fou una prerrogativa que l'Església sempre es resistí a perdre. A Alzira —com a d'altres llocs riberencs— l'aspirant a mestre havia de presentar un certificat de bona conducta cristiana, rubricat pel rector de la parròquia, com a requisit previ a qualsevol prova. A mesura que el moviment il·lustrat prengué força, el conflicte amb l'Església pel control de l'ensenyament fou inevitable:

[...] es percep el control eclesiàstic: suficiència en el coneixement de la doctrina, comportament cristià, etc. [...]. L'ensenyament primari estava a càrrec de mestres de formació molt deficient, amb mètodes d'ensenyament rutinaris i impregnats d'aristotelisme i d'escolàstica [...]. Aquests reaccionaris insistiran en l'educació cristiana de la infància i de la joventut; defensaran que la instrucció elemental es concedisca a mestres de doctrina incorrupta. Mentre els il·lustrats proposen que els professors siguen elegits per concurs fora dels ordes religiosos, basant-se fonamentalment en els seus mèrits docents i professionals [...].⁵⁹

Les aules de gramàtica preparaven els fills de la minoria benestant per a aprendre el llatí necessari per poder matricular-se a la Universitat de València (escut de la Universitat de València, DDAA: *Historia del arte valenciano...*, vol. IV, pàg. 10).

Amb certa freqüència, l'aula de gramàtica alzirenya no funcionava, a causa de quedar vacant la plaça de l'encarregat d'atendre-la, de manera que els alumnes havien de desplaçar-se fins a l'Alcúdia (vista lateral de l'església de Sant Andreu, a l'Alcúdia, fotografia d'Anna Peris Gil).

56. MARTÍ SORO: *op. cit.*, pàg. 481.

57. V. RIBES: *Secrets...*, pàg. 169.

58. A diferència del que Thompson constata a Anglaterra, país on l'Església ja havia perdut molta força en el segle XVIII a l'hora d'imposar a la comunitat «interpretaciones de la vida, satisfacciones y ceremoniales» (*Costumbres en común...*, pàg. 66).

59. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 31.

Els intents dels escassos il·lustrats amb un mínim poder polític en els ajuntaments riberencs toparen amb la granítica resistència de l'Església. En el millor dels casos, les disposicions municipals establien que la «càtedra de gramàtica no puga donar-se sinó a persona secular». La realitat, però, fou obstinada, de manera que continuà essent habitual que la tasca de mestre o professor de gramàtica seguiren exercint-la eclesiàstics.⁶⁰

Les xiques, a costura

A partir del darrer quart del segle XVIII, començaren a sorgir en els pobles més grans de la Ribera del Xúquer les primeres escoles de xiques, on s'ensenyaven tasques tèxtils (costura i brodat) amb el doble objectiu de preparar les mestresses de casa i formar una mà d'obra femenina qualificada.⁶¹ A mesura que aquest tipus d'establiments proliferaren, el clergat manifestà un gran interès per mantindre sobre l'ensenyament femení el mateix control que ja tenia sobre les escoles masculines.⁶² Així, un dominic de Carlet, encarregat d'inspeccionar les cases d'Alzira on es feia aquest tipus d'ensenyança, conclouïa amb un informe desfavorable. En ell manifestava escrúpols pel fet «*que la enseñanza de niñas esté a cargo de mugeres casadas, como lo está en esta Villa*», i es comprometia a donar remei al problema portant «*para este efecto mugeres solteras de las calidades y circunstancias devidas y que enseñen la Doctrina Cristiana y los actos devotos y de oración como corresponde*».⁶³

Pobres resultats i reformes tardanes

Els efectes d'aquest sistema educatiu foren ben escarransits. De bon començament, les faltes d'assistència de la minoria de xiquets que anava a escola eren massa freqüents, provocades tant per la baixa qualitat de l'ensenyança que

60. A més, l'Ajuntament trobava així «un professorat barat i sense excessives exigències entre el clericat regular de la vila» (GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàgs. 69 i 105).

61. El carcaixentí Pere Gisbert i Talens llegà, l'any 1770, els diners necessaris per a construir el Col·legi de la Verge Pobra, que tenia l'objectiu d'educar les xiquetes òrfenes del poble (DARÀS: *Noticia dels rectors...*, foli 63; FOGUÉS: *Historia de Carcagente...*, pàgs. 94 i 253).

62. Un document transcrit per Burguera comenta aquesta reacció a Sueca. Indica que «*en esta villa se ha introducido el abuso de que cualquier mujer, sin preceder examen ni aprobación alguna, sin obtener el debido permiso de la Justicia o Ayuntamiento, si solo con su autoridad privada, establecen sus públicas escuelas de enseñanza y educación de niñas en sus mismas casas*» (*Historia fundamental...*, vol. II, pàg. 311).

63. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàg. 75.

Sols una reduïda minoria d'alzirenys sabia llegir i escriure a mitjan segle XVIII. Un document de l'època afirma que, fins i tot entre les famílies riques, «*apenas se encuentra quien sepa uno ni otro*» (*Cartilla para enseñar a leer* publicada en l'any 1543).

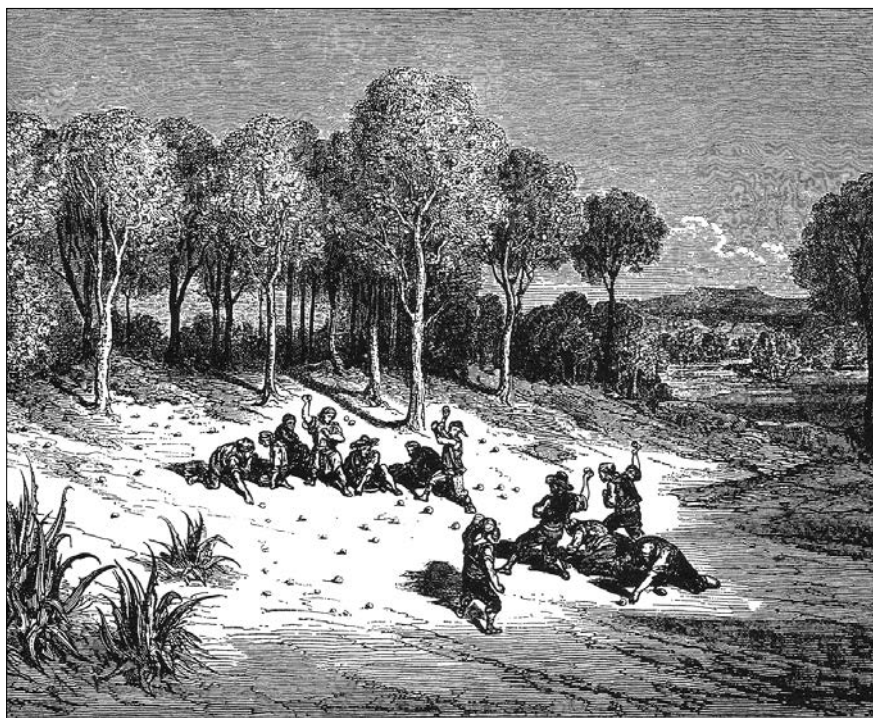
Les escoles femenines sorgiren en els pobles més grans de la vall del Xúquer durant les darreres dècades del segle XVIII per a ensenyar a les xiquetes a fer tasques tèxtils (gravat representant a una jove aprenent a brodar (DDAA: *Calendari de festes... Hivern*, pàg. 38).

s'impartia com per la falta de motivació, derivada dels valors socials imperants (ser llaurador acomodat es considerava en aquell món rural la màxima aspiració social possible). Des de l'any 1780, la llei ordenava als pares que «*apliquen a sus hijos e hijas de edad de cinco a doze años a que vaian a escuela tres oras por la mañana y otras tres por la tarde*». Però la legislació no s'acomplia. I, com que hi havia un fum de criatures d'aquesta edat molestant pels carrers, l'Ajuntament hagué d'actuar per controlar aquest tema en allò que incumbia a l'ordre públic. No hi havia cap fracàs escolar perquè no hi havia gaire voluntat alfabetitzadora. A l'Alzira del 1759, pocs caps de família es preocupaven perquè algun fillet aprenguera a llegir i escriure, de manera que —fins i tot entre els sectors acomodats— «*apenas se encuentra quien sepa uno ni otro*».⁶⁴

Les millores educatives foren lentes i tardanes, a mesura que la mentalitat burgesa anà obrint-se pas en aquella societat rural.⁶⁵ Un indicati eloqüent d'aquest canvi és la llista d'estudiants universitaris d'Alberic que proporciona Arnau-Garcia: durant tot el segle XVIII arribaren a la universitat de València 22 joves d'aquest poble, dels quals —significativament— una àmplia majoria de 19 s'incorporà a partir de l'any 1774.⁶⁶ També resulta expressiu que fóra normal que pocs riberencs tingueren llibres.⁶⁷

El *Diccionario* de Madoz dona una certa idea de com era el sistema escolar de la zona a la meitat del segle XIX (vegeu el quadre 1.3).⁶⁸ En els partits judicials contemplats (que inclouen bona part de la Ribera del Xúquer), hi havia 91 escoles, a les quals assistien uns 2.700 xiquets i altres tantes xiquetes. Les criatures eren ateses per 91 mestres (la meitat homes i la meitat dones), dels quals tres quartes parts eren titulars. La despesa mitjana era de 34 rals per alumne i any. Cal remarcar que les taxes d'escolarització semblen més baixes en els partits judicials de Sueca i Alzira, ja que les seues escoles a penes acollien el 5,5-6% de la població, mentre que en el conjunt provincial s'arribava al 8,2%.

64. GÓMEZ-LAIRÓN-MARRODÁN: *op. cit.*, pàgs. 67 i 127. En l'Arxiu Municipal d'Alzira, hi figura la referència al títol de Batxiller en les Set Arts Liberals assolit per Antoni Sales en l'any 1614 (A. M. A, signatura 011/432).

65. Tot i això, les instruccions de l'arquebisbe Mayoral —obsessionat per defensar l'Església Catòlica davant l'avanç del racionalisme—, de l'any 1778, ordenaven al clericat que «*para extinguir las doctrinas perjudiciales a las almas*» (en realitat evitar la difusió de les crítiques il·lustrades a les tendències reaccionàries de l'Església) educaren els joves «*en la piedad y la religión y que los guarden de la lectura y estudio de ciertos libros envenenados, que esconden su impiedad con el honesto nombre de filosofia*» (V. CÁRCEL ORTÍ: *Historia de la Iglesia en Valencia...*, pàg. 350).

66. ARNAU-GARCÍA: *Compendio histórico de Alberic...*, pàg. 183.

67. Vicent Ribes remarca que «llibres, a Castelló, en tenia qui en tenia», i posa com a exemple excepcional que confirma aquesta regla la biblioteca del metge Joan Baptista García, integrada en l'any 1738 per un armari de pi que guardava 54 volums, la majoria de medicina i religiosos, avaluats en 44 lliures i 10 sous (*Secrets del Castelló...*, pàgs. 161-162).

68. Els primers plans municipals d'ensenyament són ja de començament del segle XIX. El de Sueca, de l'any 1819, preveia crear tres escoles de primeres lletres en el poble «*la primera, que será la escuela de Cartilla o del conocimiento de letras [...], la segunda, que será la de leer y principios de escribir [... i la tercera] la de escribir y cuentas*» (BURGUERA: *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 320-321).

Participar fent harca contra una colla de joves rivals era la manera més general de mostrar valentia i llaurar-se una bona reputació en el violent món masculí (gravat de Gustave Doré que representa a dos grups de xiquets de Carcaixent fent harca; *Viaje por España...*, I, pàg. 125).

QUADRE 1.3: LES ESCOLES DE LA RIBERA A LA MEITAT DEL SEGLE XIX

Partit judicial	Habitants	Escoles	Nens	Nenes	% alum.	Mestres (homes)		Mestres (dones)		Dotació (rals)	Retribució (rals)
						t	no t	t	no t		
Alberic	16.489	20	692	782	8,9	7	3	9	1	35.392	6.400
Alzira	25.069	29	751	642	5,5	11	5	7	6	47.750	9.824
Carlet	16.922	22	596	543	6,7	10	1	5	6	39.050	4.016
Sueca	23.923	20	679	756	6,0	9	1	9	1	34.080	7.980
Total Ribera	82.403	91	2.718	2.723	6,6	37	10	30	14	156.272	28.220
Província de València	433.501	596	18.435	17.016	8,2	235	66	179	116	815.614	347.891

Font: Madoz, *Diccionario...*, vol II, pàg. 204.

% alum. = percentatge d'alumnes respecte del total de població / t. = titular / no t. = interí

1.2. EL DUR ACCÉS AL VIOLENT MÓN DELS ADULTS:

FADRINS I FADRINES

Des dels 13-15 anys fins al moment de casar-se i formar una família pròpia (als 20-21 anys de mitjana les dones i aproximadament 24 els homes, en els segles XVI i XVII) durava l'etapa de ser considerat fadrina o fadrí.⁶⁹ Coneguem bastant més coses sobre certes activitats dels fadrins que sobre les ocupacions de les xiques. La causa no és que els primers dugueren una vida més interessant que les segones. Aquest desequilibri respon, simplement, a un patró habitual en la recerca històrica: hom disposa de molta més informació sobre els grups que exercien algun tipus de poder i les activitats que aquest desenvolupaven (encara que aquestes foren poc habituals) que sobre la discreta quotidianitat de la gent comuna. La vida de les fadrines seguia duent-se a terme, essencialment, en la penombra de l'esfera domèstica. Per contra, el viure dels xics anava obrint-se cada vegada més a l'àmbit públic, on protagonitzaven un ampli ventall de rituals d'afirmació de la virilitat que incloïen bones dosis de brutalitat.

1.2.1. Ritus de violència per a afirmar la virilitat

Els fadrinets ja s'havien iniciat en aquest camí d'exercir la violència per demostrar masculinitat, guanyant-se així el respecte del altres i obtenint algun tipus de domini.⁷⁰ L'acció més practicada era fer harca contra una altra colla de joves considerada rival (sovint del poble veí o d'un altre barri, cas dels nuclis grans). Cada xicot acudia, amb una bona provisió de pedres a l'abast —i de vegades amb una fona a la mà—, a guerrear en camp obert contra el grup contrincant. Calia demostrar valor, temeritat, astúcia i enginy per provocar o humiliar l'adversari així com —si era possible també— bona punteria. Era important anar llaurant-se una bona reputació des de menut i l'harca era una de les millors oportunitats per a aconseguir-ho.⁷¹ Aquest ha estat un costum habitual a la Ribera del Xúquer mentre la comarca ha sigut un món rural tradicional. Burguera encara esmenta aquestes bregues a la Sueca del principi del segle XX, fent una lectura essencialment correcta, ja que les considerava com a escaramusses fruit de les «*ganas de hombrear, verdaderos desafíos y luchas de pequeños*».⁷²

69. Per exemple, un procés judicial de l'any 1705 descriu Pere Bosa com a «menor de dies, fadrí, de la present vila de Alzira habitador, de edat que dix ser de diuit anys» (A. M. A., Justícia, signatura 0501/199 bis).

70. Molts autors remarquen com, en les societats europees de l'antic règim, el comportament violent i agressiu es considerava un tret institucionalitzat inherent a la condició masculina. A tall d'exemple, vegeu DDAA: *Historia de la vida privada...*, pàg. 452.

71. Escolano glossa aquest costum juvenívol a la València de 1610 indicant que «*apenas tienen brío para mandar el brazo y revolver una honda quando por los veranos se salen a la vega del río y, hechas dos parcialidades contrarias, [...] escaramuñan con las bondas y piedras secas*» (*Década Primera...*, llibre IV, cols. 863-864).

72. *Historia fundamental...*, vol. II, pàg. 416.

En les societats mediterrànies, com la riberenca, la virilitat es demostrava mitjançant agressions contra d'altres mascles. S'assolia una identitat masculina fent demostracions públiques —i ritualitzades— d'agressivitat, com palesen els desafiaments.⁷³ Les freqüents bregues no poden contemplar-se com una vehemència gratuïta i desficiada. La resposta violenta era el que s'esperava i exigia d'un home davant la mínima provocació envers la seua persona o el seu grup familiar. Ferran Garcia-Oliver comenta com a la propera Valldigna la legitimació dels xicotets com a membres honorables de la comunitat rural passava «per demostrar que tot sol un pot defensar l'honor propi i el dels seus, i que no tem ni la nafra ni la venjança».⁷⁴ Aquests codis de comportament, especialment observats pels fadrins que havien de bastir-se una reputació, es repetien d'una manera inclement i obsessiva a la vall del Xúquer.

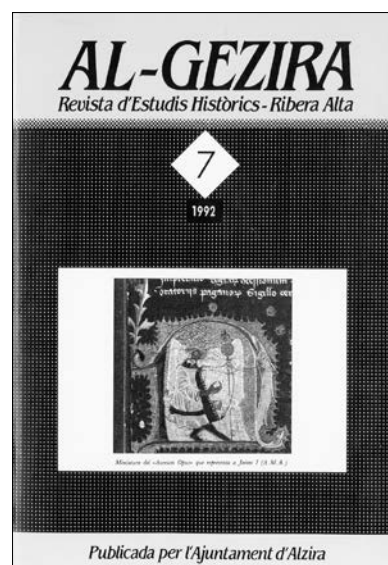
Qualsevol gest o qualsevol paraula que poguera interpretar-se com un repte o una ofensa havia de tindre la resposta adequada que exigien els codis socials de l'època. S'havia d'actuar com un home. És a dir, respondre amb la brutalitat esperada, encara que això significara un gran risc per a la integritat personal o haver d'esdevindre fugitiu de la justícia. Vegem un exemple entre mil. Josep Delom i els germans Baptista i Josep Climent tingueren «unes paraules» en el lloc de Catadau, l'any 1697, que ofengueren Delom i desencadenaren la brega. Segons informa un testimoni, Delom anà a la partida de Benialí, a uns camps que els Climents tenien —on estaven pelant fulla—, a desafiar-los. El desenvolupament dels fets fou el previst pel ritual, és a dir la mort d'una part i la fugida dels supervivents per tal d'escapar del càstig:

[...] lo dit Jusep Delom los digué que si eren homes baixassen de la morera. Y entonces, lo dit Batiste Climent li dix al dit Jusep Climent, son germà: «Home, lansa't de la morera que açò va de veres!». Y lansa't-se lo dit Jusep Climent de la morera, véu que lo dit Jusep Delom y son germà es trauen punyalades. Y entonces es llansà lo dit Batiste Climent de dalt del banch hon pelava la fulla y embestí, també a punyalades, al dit Jusep Delom.

Y dient-los, ell testimony, «Hòmens, què hau fet!», dix lo dit Batiste Climent: «Señor Juan, ha estat forçós, perquè ens ha nafrat, però ell està més mal nafrat o queda mort. [...] Señor Juan, acohorre a mon pare y ma mare, que Jusep Delom ha vengut al camp a hon pelàvem fulla yo y mon germà y ens ha nafrat, però ell queda molt mal nafrat o mort [...].⁷⁵

1.2.2. *El domini de la nit pels fadrins*

Un tret característic de les colles de joves era la vida nocturna que protagonitzaven. Josep Fontana recull com en els rituals en què participaven els fadrins «anava implícita la noció que la nit els pertanyia».⁷⁶ En efecte, la foscuria dels carrers era un marc idoni per a deixar anar ressentiments, desafiar els adults, enfrontar-se entre si, simplement divertir-se o fer malifetes. Regia la idea que la cultura del lleure nocturn era pròpia dels xicons fadrins. Després del toc de queda, sols ells deambulaven pels carrers —si calia, fins i tot desafiant les normes d'ordre públic—, mentre que la resta del veïnat es mantenia prudent-

Qualsevol gest ofensiu desencadenava violents reptes que deixaven nombrosos ferits i morts, com recull V. Climent que passà a Catadau l'any 1697 (portada del número 7 de la revista *Al-gezira*, on es publicà l'article «Una informació d'ofici del Justícia de Llombai per haver trobat un home mort de ferides»).

73. MUIR: *Fiesta y rito...*, pàgs. 25 i 127-128.

El Concili de Trento, per tal d'atenuar els efectes que produïa la violència privada, declarà il·legal el duel (KAMEN: *Canvi cultural...*, pàg. 274), però aquest tipus d'enfrontaments seguien produint-se malgrat la censura eclesiàstica.

74. *La vall de les sis mesquites...*, pàg. 181.

75. V. CLIMENT FERRANDO: «Una informació d'ofici...», pàgs. 454-457. Respecte a la tremenda violència que acompanyava les anomenades *bandositats de la Ribera*, vegeu PERIS ALBENTOSA: *Les jerarquies socials...*, pàgs. 217-259. Vicent Vallés esmenta l'ús de verí untat en la punta de les sagetes per fer-les més mortíferes («haver-li tirat ab passadors [de ballesta] herbajats de la herba mala»; *De la Carta de Poblament...*, pàg. 183). I M. Ardit explica com d'important —de cara a atenuar l'alta violència que imperava en la societat valenciana— resultaren els furs 28, 96 i 102 de les Corts valencianes de l'any 1626, en virtut dels quals els delictes de nafres i homicidi passaven a ser perseguibles d'ofici, amb l'objectiu de frenar les venjances privades (*Creixement econòmic...*, pàg. 188).

76. *Introducció al estudio de la historia...*, pàg. 174.

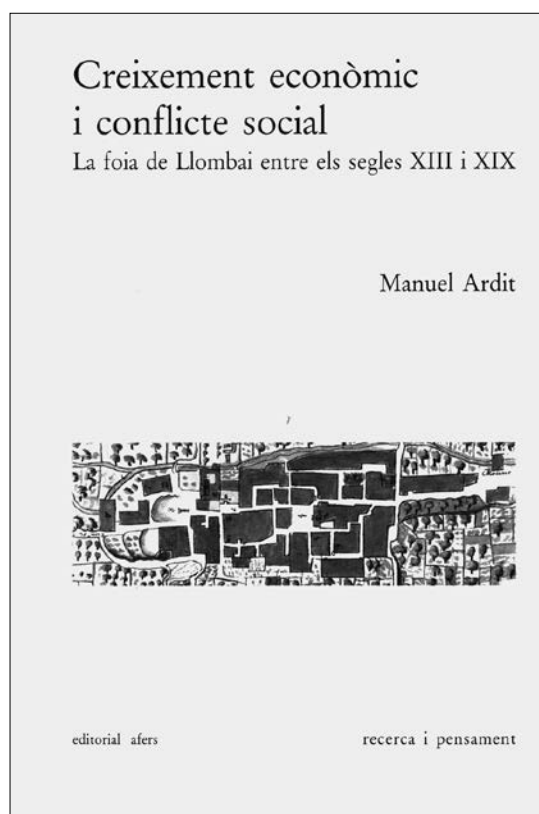
Portada del recent estudi de M. Ardit *Creixement econòmic i conflicte social...*, publicat per l'editorial Afers l'any 2004, una magnífica obra que destaca per la importància que atorga al tractament dels aspectes de la vida quotidiana i la cultura popular d'aquesta subcomarca riberenca.

Les serenates nocturnes a fadrines en edat de maridar conclòien sovint amb topades violentes entre colles de xicons, com passà a l'Alzira de 1702 entre un grup de joves de la Vila i un altre del raval de Sant Agustí (xilografia amb músics que il·lustra l'edició de les poesies de Joan Timoneda).

77. Una manera molt practicada pels fadrins de manifestar interès per una xica era cantar-li albaades a la porta de sa casa: «l'enamorat sortia de nit amb alguns amics, o llogava uns joglars perquè interpretessin cançons d'amor i balls a la matinada [...de manera que]; albaades a la finestra [...] comprometen» (DDAA: *La vida quotidiana...*, pàg. 90).

78. Escolano ja havia definit els desafiaments valencians com «la peste y carcoma de las repúblicas». *Década Primera...*, llibre IV, columna 862, cit. CASEY: *España en la Edad Moderna...*, pàg. 271). Les lleis cada vegada més dures que perseguïen els desafiaments masculins no posaren fi a aquest costum. Per exemple, uns furs de les Corts valencianes del 1626 permetien perseguir d'ofici aquest tipus de violència, encara que no hi haguera cap reclamació de la víctima o els seus familiars. Casey recorda com en «1716 y 1757 los Borbones endurecieron la vieja prohibición castellana del duelo, aplicándola a toda España y sancionando [...] las infracciones con la pena de muerte (op. cit., pàg. 287).

ment a recer dins casa, on vetlava o es retirava a dormir. Els foscos carrers esdevien l'escenari de jocs i les diversions dels fadrins; també de les borratxeres, destrosses i bregues que aquests protagonitzaven.

Les topades violentes es produïen sota qualsevol circumstància i amb qualsevol pretext. Però eren especialment freqüents i ferotges durant les serenates nocturnes que els pretendents feien a les xiques en edat de maridar.⁷⁷ La mort de Tomàs Giner, la nit de l'onze de maig de l'any 1702, en els carrers d'Alzira, fruit de l'encontre entre dues colles de fadrins —uns del raval de Sant Agustí i altres de la Vila— serveix de model per a exemplificar aquest tipus d'episodis de violència ritual entre joves. L'espurna que féu esclatar l'incident fou la coincidència de dues colles cantant albaades davant la casa d'una mateixa jove («havien tengut la pendència perquè els havien fet parar de tocar la guitarra»). Calixt Gomis, que estava «cantant lo romans y tocant la guitarra [...], li digué que li fera gust, per a evitar *pesadumbres*, de anar-se'n per altra part y de no pasar per davant de dita porta a hon se estava fent la música». Per tota resposta, «sobre si estos havien de parar de tocar quant estaven los altres tocant», Tomàs Giner seguí «fent *pasacalles* de una part y altra de carrer [...] a la porta de cassa dit España, ab una guitarra [...], y deya que ell a soles era bastant per a tallar a tots los *cuernos* y les orelles, advertint als que feyen la música que no deixaren la porta de dit España». Dues nits després —quan el grup de Tomàs Giner tornava confiat a casa—, Gomis els esperà, ben armat i amb altre company, «tirant-los de pedrades, provocant-los per a la pendència», per tal de poder executar la venjança premeditada:⁷⁸

[...] entre les nou y les deu hores, pasaren ell [...] —en companyia de Thomàs Giner, Joseph Llopis de Simó y Juseph Peris y Martí [...]—,

a l'arreal de la Verge Maria. Y en este feren alguna detenci6, donant una m6sica a la porta de Franc6s Peris, ahon cantaren un romans ab una guitarra [per] galantejar [...]. Y, havent concluhit dit[a] m6sica [...], a la que estigueren en lo carrer dit la Fortalesa, reparà [...] que per damunt de la muralla [...] anaven dos h6mens [...], arrobosats ab ses capes y monteres, als quals no conegueren. [...] E] li donaven mal senyal [...], per ser ya dit temps prop de les onze hores [...].

En el carrer de les Monges de Santa L6cia [...], els tiraren [...] unes pedrades [...], de les quals en pegaren una al dit Thomàs Giner, de lo que se irrità este y digué [...]: «Qui eren los cabrons que tiraven!». Y [...] veren plantats, en mig de dit carrer [...], dos h6mens. Y estos, estant-los mirant [...], els tiraren cascú de aquells una pedrada, lo que obligà a ell [...] y companyeros a traure les armes que portaven (ço és, lo dit Thomàs Giner un machinet, ell [...] un punyal y Juseph Peris altre punyal, menys Juseph Llopis [que] no portava arma alguna). Y ab dites armes acometeren als dits dos h6mens, vent que estos venien devés ells [...].

Francesc Flores i Calixt Gomis, també fadrins, començaren a «tirar estoques ab una espasa», malgrat que l'altre grup, fornit sols amb punyals, es queixà de la desigualtat de les armes amb què els havien escomès. El desenllaç fou que Tomàs Giner resultà mort a causa d'una estocada i sols tingué el temps just d'avisar un company «que estava pasat, y se anava morint, y que li portara un confesor». El Justícia alzireny el trobà, ja cadàver, en casa de Diego Candel, «damunt de una sàrria, boca per amunt, vestit ab calses y sabates, saragüells mariners de estamenya negrilla y armelles de cordellat y blanca, [...] amb] una ferida damunt la mamella esquerra». ⁷⁹ En bastants casos, la informació es limita a esmentar els resultats, però sense esbrinar els mòbils subjacents. Se sobreentenia que gairebé sempre la causa eren desafiaments, reptes i provocacions entre colles de fadrins que havien d'exhibir la seua masculinitat demostrant valor i temeritat fins arriscar-se a patir greus conseqüències. ⁸⁰

Les autoritats s'esforçaren al llarg de tota l'època moderna per reconquerir els espais oberts de viles i llogarets per fer-los territoris tranquils durant la nit, controlats pels respectables adults. ⁸¹ M. Ardit aporta exemples referents al marquesat de Llombai, però que han de considerar-se bastant representatius del conjunt de la comarca. Una crida de l'any 1640 prohibia «anar pels camps de nit, “si no serà a regar o fer faenes en sa pròpia terra des de la oració de les ànimes fins l'alba” [...]». Les normes sobre l'ordre públic nocturn encara es feren més rígides i restrictives durant el segle XVIII. Unes ordenances de l'any 1730 vedaven «anar pels carrers a partir de les onze de la nit ni pels camps des del toc d'oració sens llicència del governador, sota pena de tres lliures». ⁸² Els magistrats sols aconseguiren en part, a mitges, el seu objectiu. ⁸³ Mentre les autoritats il·lustrades incrementaven el control dels carrers i places de les ciutats, al món rural seguien reproduint-se les batalles nocturnes entre colles de fadrins, sobretot durant les llargues i xafogoses nits de l'estiu. A Castelló de la Ribera, es processà Josep Durà i d'altres joves perquè, segons les autoritats locals, portaven una vida immoral («mozos solteros [...] que] *van divagando y cometiendo muchos escándalos y excesos que se podrían evitar poniéndose freno a esta juventud [...], ja que] de noche andan aquadrillados viviendo a sus anchu-*

79. A. M. A., Justícia, signatura 0501/195 bis. L'any 1584, «Pierre Andrés, francès de nació», aveïnat a Sueca, participà en una brega i es resistí posteriorment al Justícia quan aquest volgué detindre'l («sacando un puñal que llevaba en la cintura y esgrimiéndolo contra el expresado justicia que habia acudido a despartir a dicho Pierre de la riña que tenia con un soldado»; GRANELL: *Historia de Sueca...*, vol. II, pàg. 37). No era infreqüent que hi participaren sicaris o «homes d'ofici de matar» (SARRIÓ: *El capbreu d'Albalat...*, pàgs. 26-27).

80. És el que li va passar a Pere Bosa, un xicot alzireny de 18 anys, la nit de Nadal de l'any 1705, quan: [...] entre les huit y nou hores de la nit [...], a la que estigué enfront de casa de Domingo Alegret [...], veu uns h6mens [...], y ohy que hu d'ells cantava y altre tocava guitarra o guitarró, que feien una música a dita porta. Y passant per davant de aquells, sens dir-los cosa alguna, véu y advertí que dos de aquells el seguien. Y, posant-se en algun temor y *cuydado*, volgué [...] servir-se de una espasa que portava sens bayna. Y a este mateix temps es sentí per ses espalles que li pegaven una punyalada, y chirant-se cara ad aquells sentí que li pegà altra punyalada baix la mamella esquerre. Y ell relant li aferrà el punyal, y a este mateix temps caygué en terra, perdent los sentits [i] tenint-se per mort [...] (A. M. A., Justícia, signatura 0501/199 bis).

81. FONTANA: *Introducción al estudio de la historia...*, pàg. 174.

82. La posterior legislació sobre l'leves de ganduls compartia els objectius d'evitar aquest tipus de desordres i obligar a aplicar-se al treball. Així, per exemple, en 1783 fou obligat a incorporar-se a l'exèrcit «Baptiste Tallada, oficial de moliner de Llombai, perquè era un gandul i anava tot el dia tocant la “vihuela” en quadrilla, “causando innumerables perjuicios y desórdenes” [...]» (ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàgs. 193-194, 197 i 199-200).

83. Ardit constata al marquesat de Llombai una dràstica minva dels nivells de violència quotidiana durant el segle XVIII, que atribueix a «la duresa i omnipresència de l'autoritat judicial [...], no tan sols per la seua acció directa sinó també perquè la gent acudia a la justícia en moltes ocasions en què abans hauria preferit un arranjament privat i presumiblement violent» (*Creixement econòmic...*, pàg. 198). Però aquesta minva de la violència quotidiana no es percep, almenys amb igual intensitat, a tot la Ribera.

84. En realitat, el que passava era que cada vegada més joves, condemnats pel model social a ocupar posicions inferiors, preferien treballar com a jornalers que no malviure com a criats obligats al servei d'algun oligarca del poble, ja que així almenys no estaven sotmesos a la disciplina de la família de l'amo. Durà sols era culpable d'haver expressat que no volia servir cap amo sinó treballar a jornal el just per tal de mantindre's i gaudir tant com poguera del temps lliure (PERIS ALBENTOSA: *Les jerarquies socials...*, pàgs. 68-69).
85. MARTÍ SORO: *Historia de Villanueva...*, pàg. 119.
86. L'any 1618 ja s'ordenà a Sueca «*cerrar y cercar la indicada villa, fortificando las paredes de los corrales y tapando y asegurando las puertas falsas de los mismos que recaen a la parte de afuera [...] para impedir los muchos y enormes delitos que se habían cometido [...] por los malhechores que se introducían en ellas sin que los justicias respectivamente pudieran estorbarlo*» (GRANELL: *Historia de Sueca...*, vol. II, pàg. 183). Anys després, aquest nucli estava envoltat «*de tapias y maderos, habiendo sólo dos puertas de entrada y salida estratégicas que, de noche y en aciagas épocas, eran los únicos puntos de salida y entrada a la población, es a saber: el portal de Cullera [...] y el portal de Vilella*». La inseguretat que patien els veïns féu que es plantejaren bastir unes noves muralles «*fabricadas a cal y canto*» durant el primer terç del segle XIX, l'objectiu era resoldre «*la imperiosa necesidad de defenderse de los malhechores que continuamente la merodeaban con inminente peligro de sus vidas y haciendas*» (BURGUERA: *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 127 i 179).
87. Un dels infinits casos —corresponent a l'Alzira de la segona meitat del segle XVI— explica que: «quan foren enfront dels dits Valero, los miraren molt desamoderadament [i...] escopiren [...]; y així ell, dit relant, escopí» (cit. PERIS GIMÉNEZ: *La otra historia...*, pàg. 82).
88. Com explica Thompson per l'Anglaterra del segle XVIII (*Costumbres en común...*, pàgs. 121-122).
89. FOGUÉS: *Historia de Carcagente...*, pàg. 15.

ras»).⁸⁴ Un xicot —Francesc Dies— morí en aquest poble a conseqüència de la ganivetada rebuda en el cap durant l'encontre violent de dues rondes en el carreró del Calvari, el diumenge 15 de juny del 1783, a la una de la nit.⁸⁵ Sols és un entre els infinits exemples de violència juvenívola nocturna que podrien aportar-se.⁸⁶

1.2.3. *El destacat paper dels fadrins en els rituals d'intolerància col·lectiva: esquellades, enramades i matraques*

A més dels constants reptes individuals i desafiament de grups,⁸⁷ una forma de violència en la qual els fadrins assolien un notable protagonisme eren els rituals d'intolerància. Les societats tradicionals (com l'existent a la Ribera del Xúquer durant els segles XVI-XVIII) projectaven mecanismes violents contra tots aquells que no s'ajustaven a les normes socials bàsiques.⁸⁸ I els fadrins eren els principals encarregats d'exercir aquest tipus de constrenyiment forçivol.

L'exemple més clar són les diverses modalitats de matraques i esquellades. Fogués esmenta la pervivència a Carcaixent del clàssic ritual dissuasori dels casaments de vidus (sobretot quan era d'un home major amb una xica jove), consistent en el fet que «*se les acompañaba [des de l'església] hasta casa con cencerros, caracoles de mar y campanillas*».⁸⁹ Resultava habitual que fins i tot abans del matrimoni pròpiament dit es fera alguna enramada denigrant i s'embutrara la façana de la casa. Era una manera d'intimidat i ofendre els transgressors, humiliant-los davant els ulls de tota la comunitat. Si algun jove havia pretès la xica que es casava i havia estat rebutjat, solia ser ell i els amics qui prenien la iniciativa. Els ritus eren diversos, però no solia faltar una *enramada* d'alfals i palla, cremar una albarda vella (al·lusions a la bogeria tossuda,

Francesc Fogués descriu les esquellotades que mortificaven els vidus de Carcaixent que es tornaven a casar amb una xica jove (hort de Carcaixent, dibuix d'A. Valls, publicat en *Programa de Festes Carcaixent 2000*, pàg. 80).

pròpia d'un ase, de qui perseverava a dur avant el matrimoni censurat per la comunitat) o sullar l'anella de la porta amb merda.⁹⁰

No resulta difícil trobar exemples d'aquests ritus de censura en els pobles de la Ribera. Burguera proporciona detalls interessants sobre les esquellades a Sueca que —segons aquest autor— eren «*tan escandalosas que terminaban con serios disgustos*». Aquestes cascavellades eren rituals que es desenvolupaven amb mínimes dosis d'improvisació. Es feien seguint un esquema caricaturesc de les processons. De bon començament, s'obligava els nuvis que acudien a l'església a casar-se a «*ir debajo de una parodia de palio, formado por cuatro palos y sacos [...]. Delante llevaban un perol con excremento seco ardiendo, parodiando al incensario humeante*». Es formava un gran soroll i se'ls cantaven cançonetes «*casi siempre indecentes y siempre mortificantes*». Característiques essencials d'aquestes cerimònies burlesques i constrenyedores eren que l'autoritat local les permetia, així com que tot el poble hi participava —indirectament— contemplant l'esquellada, és a dir aprovant-la («*el pueblo todo presenciaba el caso macabro*»⁹¹).

Els rituals de censura es mantenien després de consumat el matrimoni qüestionat per la comunitat rural.⁹² Immaculada Peris aporta un exemple, corresponent a l'Alzira de la segona meitat del segle XVI, en què s'informa de com s'emparà per la nit, amb merda, la porta de la casa d'un veí que s'havia casat amb una vídua. El vespre de Cap d'Any, el marit, la vídua tornada a maridar i la filla d'aquella «*trobaren la porta e tancadures de la casa d'ell [...] fullades de merda*». Un testimoni declarà en el procés judicial obert que «*serien nou ho deu hores de la nit, passant per la plaça [...], prop de la església*», trobà asseguts en un banc a tres homes, «*los quals estaven ab gran jacota y rialles. Y demanant de què.s reien, li dis Pedro de Mur: No sap, senyor Ximeno, com s.an enfangat los dits [de merda] unes senyores volent obrir la porta?*». Les perjudicades afirmaren que aquells «*anaven dient semblants paraules a modo de guasa e cantant, aplicant dites paraules a ella confesant e ses filles, tractant-les de bagases, mondongueres [...] y altres paraules molt injurioses*», així com que, finalment, «*tots los sobredits rompiren a pedrades a les portes de dita casa*».⁹³

Un ritu practicat sovint per condemnar comportaments considerats inacceptables per la comunitat era «donar matracca o cudolet» per la nit. Els documents de l'arxiu suecà donen notícia que era un costum molt practicat en el segle XVI, fins a l'extrem que el *comendador* de l'Ordre de Montesa l'hagué de prohibir l'any 1603, sots pena de 10 lliures de multa i un mes de presó. Aquest ritual de retret consistia a col·locar-se dos fadrins a certa distància i (falsejant la veu amb un to més alt, per tal de no ser reconeguts) mantenir a crits un diàleg difamatori. Aparençaven donar-se notícia sobre els fets censurats, però el propòsit era que el diàleg fóra escoltat per tots els veïns del carrer, incloent els al·ludits. Se seguia donant matracca durant algunes nits seguides fins que s'aconseguia esgotar la paciència de les persones evocades, que acabaven posant-se en evidència i sortint «*a la calle con palos a descargarlos sobre las espaldas de aquellos malandrines quienes [...] tenían buen cuidado de echar a correr*».⁹⁴ Les normes que regulaven l'ordre públic al marquesat de Llombai el 1730 ordenaven «*[...] "que ninguno pueda, de noche, hablar por las calles en voz de máscara"*», és a dir, fingida, sota pena de tres lliures. També quedava vedat «*quemar albardas, hazer enramadas ni cruces por las puertas, ni hazer censeradas, en pena de un mes de cárzel y de diez libras*» [...].⁹⁵

90. CISCAR PALLARÉS: *Vida diaria y mentalidades...*, pàgs. 81 i 171-173. H. Kamen comenta com les segones núpcies eren reprovades a la Catalunya del segle XVII, on el costum «quan una vídua o un vidu es tornaven a casar, era fer un soroll i un xivarri insuportable a l'església». Es tractava d'un «ritu explícit d'inversió, on en lloc de música harmònica s'usava música dissonant; en lloc de silenci, soroll i riure; i en lloc de perfum i encens, olors desagradables. [...] El jovent del poble era el que gairebé sempre mostrava la desaprovació, de manera que el procediment també semblava reflectir el ritual de poder al poble, on les confraries masculines tenien l'obligació de salvaguardar les normes matrimonials acceptades per la comunitat [...]». La Contrareforma fou molt crítica amb aquests rituals d'intolerància col·lectiva (l'any 1566, el sínodo diocesà de Sogorb va prohibir que es fes soroll durant la celebració de les segones núpcies). Una llei del 1765 acabà per prohibir el *charivari* que, tot i això, encara es conservà a molts llocs (*Canvi cultural...*, pàgs. 416-420).

91. BURGUERA: *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 413 i 595. Pel context general valencià, vegeu ARIÑO: *Festes, rituals i creences...*, pàgs. 476-477.

92. Els historiadors francesos que s'han ocupat d'aquests ritus d'intolerància remarquen que les esquellades i enramades eren «*un espectáculo que no pretende cambiar el curso de los hechos pero que basta para asentar de modo duradero una reputación*»; així com que les autoritats civils i eclesiàstiques cada vegada estigueren menys disposades a permetre-les, ja que els semblaven desordres intolerables, en la mesura en què desafiaven la seua autoritat (DDAA: *Historia de la vida privada...*, pàgs. 507 i 454).

93. Cit. PERIS GIMÉNEZ: *La otra historia...*, pàgs. 94-98.

94. GRANELL: *Historia de Sueca...*, vol. II, pàg. 83; BURGUERA: *Historia fundamental...*, vol. II, pàgs. 72 i 419-420.

95. ARDIT: *Creixement econòmic...*, pàgs. 199-200.

El representant de l'Ordre de Montesa prohibí a Sueca, l'any 1603, el costum de «donar matracca» per les nits sots pena de 10 lliures de multa i un mes de presó (ermita dels Sants de la Pedra, en el terme de Sueca, fotografia d'Anna Peris Gil).

Esquellades, enramades denigratòries i matraques solien incloure com a partícip destacat algun fadrí irat a causa d'haver estat rebutjat prèviament. Però no haurien de contemplar-se com a actes de venjança individual, ni tampoc interpretar-les com unes simples bromes pesades. Al fadrí enfellonit se li deixava fer de botxí. Però ell no era el protagonista principal. Els costums esmentats eren veritables rituals d'intolerància que tenien al darrere la censura i el rebuig de tota la comunitat rural a uns fets concrets que desafiaven les normes col·lectives (matrimonials o sexuals),⁹⁶ amenaçant d'aquesta manera la cohesió del poble. Es tractava de remarcar quins eren els comportaments adients ridiculitzant els inadequats. Esquellades i enramades eren l'aplicació de la pena decidida en un judici popular implícit. Tal com afirma Muir, les esquellades s'empraven per mantindre els valors socials, regulant els conflictes generats per la discrepància mitjançant desafiaments i respostes rituals:

La cerradura constituía un desafío ritual al honor de las víctimas, que podían responder de distintas formas: podían negociar una salida pagando un rescate suficiente para aplacar a los atormentadores y, una vez hecho esto, serían aceptados de vuelta al seno de la comunidad; pero también podían negarse a pagar el soborno habitual y desafiar a los juerguistas de la cerradura, que entonces se verían obligados a defender su honor [...].

La cerradura ofrecía fórmulas rituales ambivalentes, aunque potentes, no sólo para controlar los comportamientos matrimoniales sino también para ridiculizar a los inconformistas de distintos tipos ya que, básicamente era un rito de intolerancia utilizado en comunidades que se sentían profundamente amenazadas por cualquier manifestación de diferenciación [...].⁹⁷

Cal remarcar que els ritus d'intolerància sempre foren mecanismes flexibles. Segons el context concret que es vivia, la comunitat extremava el rigor o augmentava els nivells de transigència. Per exemple, l'altíssima mortalitat que es patí a la Ribera durant els segles XVII i XVIII, provocà que les esquellades foren més laxes i selectives, permetent les altes taxes de noces de vidus que reflecteixen els arxius parroquials de la vall del Xúquer (durant el segle XVII, en una de cada cinc bodes celebrades, un dels contraents era vidu; i en el segle XVIII, mentre que en el País Valencià la proporció de vidus en els casaments solia fluctuar entre el 14 i el 22%, a Algemesí era del 29% i a l'Ènova arribava fins al 63%).⁹⁸

Als fadrins els calia corroborar constantment que eren homes. Aquesta prova incessant implicava una doble dimensió: exhibir força i resistència en el treball, així com, sobretot, manifestar una gran capacitat d'actuar amb tota la violència que fera falta. Calia estar sempre ben disposat a demostrar que no es temia res ni ningú. El resultat era que massa sovint es matava o es moria per ben poca cosa.

96. Els principals motius de retret eren casar-se per segona o tercera vegada, maridar amb una parella molt més jove, pretendre un foraster una xica del poble, ésser marit dominat per la dona, etc.

97. També tractaven de «resolver tensiones peligrosas provocadas por matrimonios irregulares. La cerradura ayudaba a tranquilizar al cónyuge fallecido, cuyo espíritu podría sentir la tentación de causar problemas. Desde este punto de vista, la cerradura era una forma de magia preventiva» (MUIR: *Fiesta y rito...*, pàgs. 121-125).

98. PERIS ALBENTOSA: *L'escenari i els protagonistes...*, pàgs. 137-141.